

K R I T I K A

Baka István: Farkasok órája

Eddig öt lírákötete alig több mint száz verset tartalmaz, mégis régóta nyilvánvaló, hogy Baka István kortársaink közül az egyik legjelentősebb költői életművet alkotta meg. A létezés tragikus és apokaliptikus elemeit egyre kizárólagosabbnak, egyre totálisabbnak érzékelő költő néhány lírai alapmotívum – éjszaka, Isten, Sátán, sötétség, halál – karakteresen egyéni megújításával és gazdag egyéni vonatkozásrendbe szervezésével teremtett szuggesztív költői világképet. Tragikus atmoszférájú, a képzetkapcsolások dinamizmusa révén mégis eleven és gazdag világú költészete a manapság oly gyakran leszólt metaforikus líra evidensen korszerű folytonosságának a lehetőségét is bizonyítja. Metaforái az érzékelt tragikus és apokaliptikus létjellegét szemléletesen, mégis az elvonatkoztatás gondolati erejével fejezik ki. Emellett oly szervesen épülnek, kapcsolódnak egymáshoz, hogy hiánytalan létvíziót és létítéletet adnak. Ez a teljesség is annak a megnyilatkozása, hogy Baka István költői világában a létérzékelés és a létfilozófia, a közvetlen tapasztalat és a távlatos gondolati mérlegelés, a történelmi és egyetemes horizontú számvetés egységét alkot.

Nyilvánvaló, hogy közvetlen léttapasztalata irányította figyelmét oly gazdagon a magyar történelem, a magyar kultúra tragikus szituációira, hiszen a személyiségnek érzékelnie kellett, hogy személyes létszituációja elválaszthatatlan attól a közösségtől, melynek tagja. Baka István költészetének gazdag és erőteljes vonulatát adja Dózsa, Balassi, Zrínyi, Petőfi, Vörösmarty, Liszt Ferenc, Széchenyi, Ady, József Attila sorstragédiájának mélyen átélt élményköre. Különösen a Vörösmarty-, Liszt- és Ady-motívum meghatározó: mindhárom esetben – szövegszerűen dokumentálhatóan – a közösséget felemelni, szellemileg, lelkileg gazdagítani, a maga értékeiben megerősíteni törekvő személyiség lehetetlenné válásával, tragikus létszituációjával azonosul Baka István költői személyisége, s a megnevezéssel, a kimondással ennek a szituációnak az abszurditása ellen tiltakozik. Reménytelenül is eltökélt a versekben megmutatkozó lírai én: tapasztalata apokaliptikus létvízióvá nő, tartása azonban a megsemmisülés biztos tudatában is rendületlen. Az ereje az abszurditás leleplező bemutatásában mutatkozik meg.

Költészetének ez a vonulata elevenen kapcsolódik a magyar sorskérdések líra-hagyományához, ahhoz a költészethez tehát, melynek a folytonosságát merő anakronizmusnak tekintik sokan manapság. Baka István művészetének vitathatatlan rangját pedig úgy ismerik el, hogy igyekeznek elszakítani azt ettől az anakronisztikusnak minősített nemzeti hagyománytól. Pedig ennek a hagyománynak Balassitól, Zrínyitől Nagy Lászlóig és tovább, Baka Istvánig, Nagy Gáspárig mindig a tisztító, javító szándékú bírálat volt a fő vonása. Emellett legjobb képviselői mindenkor úgy szóltak a magyarság sorskérdéseiről, hogy az emberlét alapkérdéseivel is szembesültek, egyetemes érvényű egzisztenciális költészetet teremtettek. Ezt teszi Baka István is egy újabb kor tapasztalatával a birtokában, tehát még illúziótlanabban, mint nagy elődei. Költészetében a magyarság-motívumkörét nem véletlennek és nem csupán eszköznek kell tekintenünk, hanem olyan, a költő élményvilágából, kultúrájából, közösségével való ata-

visztikus és tudatos sorsvállalásából eredő sajátosságnak, amelyik önnön jelentőségét is azáltal kapja meg költészetében, hogy a magyar sors tragikumában az egyetemes emberlét lehetséges létszituációját is kifejezi.

Baka István költészetének kezdetektől fogva meglévő, folytonosan erősödő jellegzetessége az is, hogy tragikus sorsélményének a kifejezése a nemzeti történelem, kultúra és jelenkori személyes tapasztalat motívumkörén túlmutató forrásokból is táplálkozik. Ezek közül a zene és az orosz kultúra a legfontosabbak. Mindkettő meghatározó eleme Baka István költészetének. A zenei ihletet szigorú verskompozícióinak formaelveként is kamatoztatja. Gustav Mahler és Liszt Ferenc művei pedig több jelentős versének közvetlen ösztönzői voltak. Az orosz kultúra bensőséges ismeretéről pedig nemcsak remek műfordításai tanúskodnak, hanem – az 1972-ben írt *Raszkolnyikov éjszakai* című verse óta – költészetének orosz motívumú darabjai is.

A szerves építkezés nemcsak az egyes motívumok variációs kiteljesedésében tűnik szembe, Baka István kötetkompozíciói is hangsúlyosan egymást folytatják. Mindig átvész új kötetébe néhány verset a korábbiából, s ez az átvétel mindig kompozíciós, nem pedig mennyiségi szempontú. Azokat a verseket veszi át, amelyeket az új ciklus érdeke kér, de az új rendben föl is erősödnek az átvett vers azon motívumai, amelyek az első megjelenéskor még csak jelzései lehettek esetleg egy később kifejlő érzéskörnek, gondolatsornak. A *Farkasok órája* ilyen értelemben az egész korábbi életműből is épül, ugyanakkor lényeges új poétikai lehetőségeket is kibontakoztat. Baka István következetesen jelzi verseinek dátumát, így maga is utal erre a tudatos folytonosságra, kibontakoztatásra. E kötet minden kritikusa szükségszerűen megállapította, hogy a *Farkasok órája* a rettenetes és az apokaliptikus idejének a verseskönyve. Nem váratlan ez Baka István pályája ismeretében, hanem szerves fejlemény, most mégis minden eddiginél erőteljesebb a megnyilatkozása.

A *Liszt Ferenc éjszakai* ciklus korábról jól ismert emlékezetes versei, különösen a *Liszt Ferenc éjszakai a Hal téri házban* és a *Mefisztó keringő* éjfékete világa most a ciklust záró *Gyászmenet* révén válik nyomatékosan véglegessé. A *Gyászmenet* hat strófája a pusztulás fokozatos előrehaladását variációs, fokozó ismétléssel jeleníti meg egészen a gyászmenet szétporladásáig, a létünk teljes megsemmisülését érzékeltető, elkülönített zárósorokig:

*PORUNKRA ÉGI SÍRGÖDŐR
CSONTKORHADÉKA HÓ PEREG*

Baka István költészetének a zene és a kép a legfontosabb eleme. Ennek a versnek a zenei struktúrája és metaforáinak összegző, gazdag jelentésű világa erőteljesen jeleníti meg egy közösség teljes pusztulásának a látomását. Merészen használja és újítja meg e látomás kifejezésére a romantika költői és zenei kellékeit.

A *Yorick monológjai* ciklus nyitódarabja, a *Helsingőr* 1983-ban keletkezett, de a Hamlet-motívum már az 1982-es *To be or not to be* című versben megjelent. A *Helsingőr* még nem utalt arra, hogy egy majdani monológciklust fog indítani. A helsingőri szituáció volt a fontos a költői kifejezés számára: a végzetes éjszaka folytonossága:

*Helsingőr hol a vérem
véróra csöppre csöpp
és nem múlik az éj nem
mert Helsingőr örök*

A ciklus többi, 1990-ben keletkezett darabja azonban természetesen avatja ezt is Yorick monológjainak nyitányává. Az ebben kifejezett általános tragikus létérzés kap a monológ sor új darabjaiban részletezett, a tragédia némely szereplőjéhez kapcsolt elemzést. Az újdonságot a Yorick-szerep, a yoricki perspektíva, az ironikus, önironikus és groteszk elemek hozzák. Ezek révén szövődik a ciklusba közvetlen mai társadalmi és politikai ítéletkezés is, s ezek révén válik nyelvileg lazábbá, tragikomikusan játékosá is a ciklus. A tragédiának egyetlen túlélője itt Yorick, aki mindent látott, mindent tud, s mindent megítél. A *Hamlet*ben a sírásók találják meg a király egykori udvari bolondjának, a már huszonhárom éve halott Yoricknak a koponyáját. Maga Yorick nem jelenik meg Shakespeare drámájában, csupán Hamlet idézi fel a szikrázó elmességű fiút, akinek élcein, gúnyos sziporkáin sokat mulattak. Baka István Yorickja Hamlet koponyája fölött mond monológot, második monológjában Opheliát, harmadikban Fortinbras udvarát mutatja be a megszokottól eltérően, merőben új vonásokkal, majd Hamlet halála után tíz évvel tekint vissza a tovatúnt időre, alantas hangvétellű „arsch poeticá”-t mond, végül a világot idegennek ítélve („ez nem a te világod már Yorick mondom magamban”) kiballag a tengerpartra, s „Hamlet bon mot-it” mormolgatja „amíg leszáll az éj / s az ég falához mint spion füle félhold tapad fehérén”. Baka István Yorickja a lehetetlen körülmények között is óvja személyisége lényegét: megfigyel és – a maga játékos, groteszk, ironikus módján – megnevez minden megnevezhetetlent, ki-mond minden kimondhatatlant. Szókincse nemegyszer vulgáris. A bolond szerepe azonban az igazmondó művész megnyilatkozási lehetősége: „nem keverem össze szaral a vért”.

A *Farkasok órája*, a címadó ciklus áll a kötet középpontjában, maga a címadó vers nagyerejű kifejezése az ébren is rémálmokkal, rettenettel küzdő személyiségnek. E rejtélyesnek tetsző cím jelentését Árpás Károly és Olasz Sándor meggyőzően fejt meg egy – Ingmar Bergman hasonló című filmjéből vett – idézettel: „A farkasok órája az a pillanat, amikor az éjszaka átadja a helyét a hajnalnak. [...] Ebben az órában legvalószínűbbek a rémálmok. Ebben az órában leghatalmasabbak a fantomok és démonok.” A versszöveg igazolja ezt az eredetét: „Felébredek. / Az éj végére jár; / tudom, a farkasok órája ez.” A vers a rettenet intenzív megjelenítésével azt a szorongást, azt a lidérces létállapotot érzékelteti, melyben egyszerre törnek a személyiségre a ki-úttalanságérzet démonai, a megoldhatatlan, kínzó dilemmák, amikor elfogja a nem lenni jobb volna érzése. A címadó verset e ciklusban többnyire közvetlenül a legutóbbi évek élményeihez kapcsolódó darabok veszik körül, köztük a cikluskeretező, anaesztikus *Esős tavasz* és daktilikus ritmusú *Őszi esőzés*. A *Farkasok órájának* lidérces atmoszférája abból a keserűségből is táplálkozik, amelynek indítékát az a tapasztalat adja, hogy a magyarság nem képes megújulni, hogy „gennye fakadt ki a régi sebelemek, / s máris az új sebe fáj”. A közvetlen társadalmi élményekből táplálkozó rettenet azonban természetesen tágabb, azaz létfilozófiai érvényű is Baka István költészetében.

Az *Apokalipszis szakácskönyvéből* című ciklus éppen ezt az általánosabb érvényt nyomatékosítja: az Isten-motívum jelentése egyértelműen az emberi sors reménytelenségének, kiszolgáltatottságának a fogalata. Az ember és a világ étek itt, miként Pilinszky *Halak a hálóban* című versében.

A *Farkasok órája* kötetet – a kötetnyitó *Liszt Ferenc éjszakai* és a *Yorick monológjai* című ciklusok nyilvánvaló párhuzamaként – a *Sztyepan Pehotnij versesfüzete* zárja. Ebben a ciklusban kaptak helyet Baka István orosz motívumkörű korábbi versei is.

A szerepversek a költői kifejezés újabb és újabb lehetőségét nyitják meg az alkotó előtt, hiszen a szerep a személyiség megkettőzésére, valamely korábban rejtett elemének a kibontakoztatására is módot ad. A teremtett szerepvilág öntörvényűsége így erősítheti föl a költői személyiség valamely vonását, így nyithat meg újabb élmény- és kifejezéslehetőségeket. A *Sztyepan Pehotnij versesfüzete* azonban irodalmunk egyedülállóan érdekes ciklusa. Sztyepan Pehotnij ugyanis nem más, mint Baka István nevének orosz fordítása. A kitalált orosz költő szerepében tehát maga Baka István szólal meg, a ciklus címe magyarul *Baka István versesfüzete*. Önmaga „szerepében” látjuk itt Baka Istvánt. Az, hogy ezeknek a verseknek hamisítatlan orosz atmoszférája van, kettős jelentésű: egyrészt megmutatja, hogy Baka István az orosz kultúrában és történelemben bensőségesen otthonos, másrészt föltárja ennek az otthonosságnak a gyökérzetét: a közép-kelet európai emberi sors közösségét. A jellegzetes orosz versek így lehetnek ugyanakkor élményben, ritmusban, strófaszervezetben jellegzetes Baka-versek. E ciklus a kötet megjelenítése óta – a folyóirat-publikációk tanúsága szerint – jelentős új darabokkal bővült. Úgy látszik, Sztyepan Pehotnij és Baka István valóban egymásra találtak a sorsérzékelésben és a kifejezésben egyaránt.

A *Farkasok órája* egy tudatosan épített, jelentős költői életmű fontos új állomása. Bizonyos, hogy mai líránk legszebb értékei között kell számon tartanunk. (*Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd Város Önkormányzata, Szekszárd, 1992.*)